

STANISŁAW K. POTOCKI

LISTY JÓZEFA ŁUKASZEWICZA DO TYTUSA DZIAŁYŃSKIEGO

Autor *Przechadzek po mieście* kreśląc sylwetkę Józefa Łukaszewicza i przedstawiając jego pracowitość na polach wydawniczym, badań historycznych, bibliotekarskim i bibliograficznym pisał z podziwem: „Ileż to potrzeba było szperania, czytania, zapisywania i mozołu, nim się tak ogromne zasoby źródeł z starych książek i rękopisów zebrały; ileż to trzeba było przejrzeć bibliotek i archiwów i jak dobrze wiedzieć, gdzie co znaleźć można! Pomagała w tym Łukaszewiczowi nadzwyczajna pamięć, którą do późnego wieku dochował i w której mu tylko Tytus Działyński dorównał”¹.

Łukaszewicz, bibliotekarz i współpracownik Edwarda Raczyńskiego w pracy wydawniczej i niewątpliwie jeden z najwybitniejszych historyków wielkopolskich XIX wieku, przez wiele lat utrzymywał kontakty z twórcą Biblioteki Kórnickiej. Początek ich znajomości jest trudny do ustalenia, przypuszczać jednak można, że nastąpiła ona dosyć wcześnie. Łukaszewicz urodził się bowiem w Kręplewie pod Stęszewem, stosunkowo niedaleko od Konarzewa — rodzinnej siedziby Działyńskich. Nauki pobierał między innymi u pastora Jakuba Andrzeja Rotwitta w Bninie, który wzbudził w nim zainteresowanie dla historii dysydentów², a który mniej więcej w tym samym czasie pomagał przyszłemu właścicielowi Kórnika w kolekcjonerstwie książek przez ułatwianie mu dostępu do ewangelickich bibliotek kościelnych³. Już z okresu po ukończeniu studiów przez Łukaszewicza, z jesieni 1828 r. zachował się pierwszy bezpośredni ślad jego kontaktów z twórcą Biblioteki Kórnickiej, który musiał już mieć do młodego historyka zaufanie polecając mu przeglądanie i wyszukiwanie dla siebie cennych rękopisów i druków. W sumie jednak

¹ M. Motty: *Przechadzki po mieście*. T. 1. Warszawa 1957 s. 227.

² Zob. biogram w *Polskim słowniku biograficznym* t. 18 s. 543; A. Michalewska: *Łukaszewicz Józef Andrzej*. [W:] *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa—Łódź 1972 s. 543; B. Wysocka: *Łukaszewicz Józef*. [W:] *Wielkopolski słownik biograficzny*. Warszawa—Poznań 1981 s. 438 - 439.

³ Świadczy o tym list pastora J. A. Rotwitta do generalnego superintendenta we Wschowie w tej sprawie z 1818 r. BK 7458.

tych bezpośrednich śladów ich kontaktów jest stosunkowo mało. W Bibliotece Kórnickiej zachowało się pięć listów Łukaszewicza do Działyńskiego z okresu od 1828 do 1860 r. oraz po jednym do Kajetana Wincen-tego Kielisińskiego, bibliotekarza kórnickiego, i Ludwika Jagielskiego, współpracownika Działyńskiego w pracach wydawniczych. Obecnie trudno ustalić, czy zachowały się listy Działyńskiego do Łukaszewicza, które wraz z archiwum historyka przeszły w posiadanie jego zięcia Mieczysła-wa Łyskowskiego i zapewne do drugiej wojny światowej były przechowywane w archiwum rodzinnym Łyskowskich w Jelitkowie w powiecie gnieźnieńskim⁴.

Zachowane listy odzwierciedlają zapewne niewielki wycinek wzajem-nych kontaktów; przebywając bowiem przez wiele lat w Poznaniu mieli okazję do częstszych spotkań bezpośrednich, a nawet kiedy po 1852 r. Łukaszewicz przebywał głównie na wsi w Targoszycach pod Krotoszymem, sporadycznie mogli się spotykać, chociażby na posiedzeniach Towarzy-stwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Z pewnością nie można mówić o ja-kichś więzach przyjaźni, dzieliło ich pochodzenie społeczne i zapewne osobiste poglądy, łączyły zaś raczej tylko zainteresowania i wzajemny szacunek dla zalet intelektualnych. Dwa najwcześniejsze listy pochodzą z okresu intensywnej działalności kolekcjonerskiej Działyńskiego sprzed powstania listopadowego. Pisane są z Krakowa, gdzie Łukaszewicz prze-bywał jako wysłannik Edwarda Raczyńskiego w celu wyszukiwania na-bytków bibliotecznych. Wówczas starał się też sprostać poleceniom i de-zyderatom Tytusa Działyńskiego — przejrzenia i oceny rękopisu ofero-wanego przez Ambrożego Grabowskiego, znanego antykwariusza i histo-ryka krakowskiego, oraz wyszukiwania rzadszych druków polskich, głów-nie dysydenckich⁵. Najbardziej zróżnicowany treściowo jest chronolo-gicznie trzeci list, adresowany do zaprzyjaźnionego Kielisińskiego. Obok spraw związanych z jakąś transakcją książkami znajdują się w nim kwe-stie prywatne, wiadomości o pracach historyków z Królestwa Polskiego oraz prośba o przeprowadzenie kwerendy w zbiorach kórnickich do pra-cy o historię dawnych szkół polskich. Z tomu listu przebija zażyłość łą-cząca bibliotekarzy najbogatszych księgozbiorów wielkopolskich.

Następne listy pochodzą już z okresu, kiedy historyk reformacji pol-skiej osiadł w Targoszycach. W tym czasie właściciel Biblioteki Kórnic-kiej skupił się głównie na pracach wydawniczych, ale nadal korzystał z pomocy Łukaszewicza w poszukiwaniu rzadkich dzieł polskich z XVI wieku, chociaż nie ze wszystkich jego ofert skorzystał, np. nie wiadomo czemu nie kupił lub nie wymienił na dublety ponad dwadzieścia druków

⁴ O listach T. Działyńskiego wspominał Mieczysław Łyskowski w liście do Ja-na Działyńskiego z 7 V 1876 r. AB 161 k. 2.

⁵ A. Grabowski oferował wspomniany rękopis w liście do T. Działyńskiego z 24 IX 1828 r. BK 7439 k. 206 - 207.

XVI-wiecznych, mimo że większości ich nie posiadał. Działyński korzystał też z wiadomości bibliograficznych historyka, odwdzięczał się zaś darami swoich edycji źródłowych, które obdarowany bardzo wysoko oceniał.

W zachowanych listach Łukaszewicza nie ma mowy o innej ważnej transakcji książkami, o której wiadomość znajdujemy w liście Działyńskiego do księcia Adama Jerzego Czartoryskiego: „p. Łukaszewicz, bibliotekarz księgozbioru Raczyńskich, sprzedał był żydowskiemu księgarzowi w Berlinie bardzo znaczny zbiór dzieł polskich, kupujący zamierzał spieniężyć go w Petersburgu, odkupiłem więc książki zapewniając zwrot kapitału z 10-cio procentowym zyskiem na sumie, jaką za sprzedane duplikaty uzbierać potrafimy”⁶. Część książek, o których wyżej mowa, a których Działyński nie posiadał, włączył on do swojego księgozbioru, resztę uzupełnioną własnymi dubletami sprzedał na aukcji za pośrednictwem firmy księgarskiej A. Asher et Co. w Berlinie, ogłaszając przy tej okazji katalog drukowany⁷.

Ofert książkowych ze strony J. Łukaszewicza było zapewne więcej i niewątpliwie Działyński nabył od niego więcej książek niż to wynika z publikowanych listów. Nie odzwierciedlają one zatem całokształtu kontaktów między nimi, stanowią jednak ważny przyczynek do poznania działalności tych dwóch postaci tak zasłużonych dla historiografii polskiej XIX wieku. Ten wzgląd przemawia za ich publikacją w całości. Wprawdzie jeden z listów, z 1829 r., jako przyczynek do życiorysu Józefa Łukaszewicza opublikował już przed pół wiekiem ale bez przypisów Andrzej Wojtkowski⁸, jednak dla ukazania możliwie w najpełniejszym świetle obu respondentów celowe wydaje się wydanie powtórne z całym aparatem naukowym już w pełniejszym zbiorze listów.

Mimo że w tytule niniejszej publikacji wymieniony został Tytus Działyński, zamieszczono też listy Łukaszewicza do K. W. Kielisińskiego i L. Jagielskiego jako wiążące się treściowo ściśle z osobą ich pryncypała.

Omawiane listy przechowywane są w archiwum Działyńskich, w części dotyczącej spraw bibliotecznych: pięć listów do Tytusa Działyńskiego z lat 1828 - 1860 znajduje się pod sygnaturą BK 7439 k. 596 - 604, przy nich dołączony jest list do Ludwika Jagielskiego z roku 1856 k. 605 - 606; natomiast wśród korespondencji Kajetana Wincentego Kielisińskiego znajduje się jeden list Łukaszewicza z roku 1845, sygnatura — BK 1584 k. 101 - 102.

Teksty listów publikowane są w kolejności chronologicznej, opatrzo-

⁶ Brulion listu T. Działyńskiego do A. J. Czartoryskiego, 1846 r. BK 7331 k. 43.

⁷ *Catalogue des doubles de la bibliothèque du comte Działyński*. Berlin 1846.

⁸ A. Wojtkowski: *Przyczynki do życiorysu Józefa Łukaszewicza*. „Kronika Miasta Poznania” R. IX: 1931 s. 195 - 196.

ne zostały numerem porządkowym i sygnaturą podstawy wydawniczej; hasło tytułowe umieszczono tylko przy listach do Kielisińskiego i Jagielskiego. Zapis miejsca i datę listów umieszczono w ujednoliconej formie przed tekstem dla łatwiejszej orientacji czytelnika, mimo że występują one w oryginałach konsekwentnie zawsze na końcu.

W tekstach listów zmodernizowano pisownię, poprawiono interpunkcję, błędy ortograficzne, ujednolicono stosowanie dużych liter i liczebników zgodnie z zaleceniem instrukcji wydawniczej dla tekstów źródłowych nowożytnych⁹. Tytuły książek występujące w tekście w formie skróconej właściwy zapis bibliograficzny otrzymały w przypisach, podobnie nazwiska osób, o których w tekście mowa, zostały tam rozwiązane.

1. Autograf, BK 7449 k. 596 - 597.

Kraków 1 listopada 1828 r.

Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Rękopis p. Grabowskiego¹, który Jaśnie Wielmożny Pan przejrzeć mi poleciłeś, jest z pewnego względu dość ważnym. In folio, liczbowany przez kart 480 i dotąd też jedną ręką zapewne w drugiej połowie XVII wieku pisany, zaczyna się rozprawą o rokoszu, a potem wystawia wciąż dzieje różnych rokoszy polskich, z przeplataniem jednakże innych styczność z rokoszami mających lub mieć mogących materii. Pomiedzy rokoszami, które opisuje, jest także i gliniański, jeśli się nie mylę, żywcem z Kołudzkiego *Tron ojczysty*² wyjęty, rokosz pod Lwowem za Zygmunta I i rokosz Zebrzydowskiego za panowania Zygmunta III. Jednakże chociaż zawiera w sobie rzeczy po większej części skądinąd już znajome, to samo wartość mu nadaje, że o jednym przedmiocie nagromadzone są w nim z różnych ksiąg wiadomości. Z druków polskich rzadszych posiada p. Grabowski Otwinowskiego³ i Zebrowskiego⁴ *Przemiany* Owiedego — egzemplarze dobrze zachowane, i *Eneidę* przekładu Andrzeja Kochanowskiego⁵.

Z mojej strony przesyłam Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu kilka z dziełek, na które w podróży mojej w Lesznie, Rawiczu i Wrocławiu napadłem:

1. *Gegenwahr der Unschuld und Warheit*, druk krakowski z r. 1605, pisemko Dawida Hilchena, o którym mają obszernie Gadebusch i Juszyński⁶.

2. *Die Gerechte Rettung* itd. Manifest, którym wypowiedział wojnę Karolowi XII August II⁷.

⁹ J. Glinka: *Instrukcja wydawnicza dla nowożytnych źródeł dziejowych*. Warszawa 1949.

3. *Notificatio von der zu Dantzig revidirten Leibrente* ⁸.

4. *Anmerkungen über das Manifest des Herrn Poniński* ⁹.

5. *Catholica religio* itd. ¹⁰

6. *Wykład katechizmu* Pawła Gilowskiego, ministra kalwińskiego ¹¹.

Prócz tego nabyłem jeszcze inne, np. *Historia consensus Sendomiriensis* Jabłońskiego ¹², *Historię rozmowy przyjacielskiej w Toruniu* przez Samuela Güntera, ministra luterskiego w Lesznie ¹³, Fryderyka Kautza dzieło: *Praecipua fata religionis evangelicae in Polonia* ¹⁴ itd., ale wszystkie te dzieła zapewne Jaśnie Wielmożny Hrabia posiada.

Polecając mię łaskawym względom Jaśnie Wielmożnego Hrabiego, jestem Jaśnie Wielmożnego Hrabiego z największym uszanowaniem

najniższy sługa

Józef Łukaszewicz

Adres do mnie:

Na Wrocław, w Krakowie w Rynku nr 24, piętro trzecie,
dom p. Leszczyńskiego.

¹ Ambroży Grabowski (1782 - 1868), historyk i kolekcjoner, właściciel księgarni i antykwariatu w Krakowie. Skupował w kraju i za granicą cenne polonica — druki i rękopisy, które oferował uczonym i kolekcjonerom polskim. Rękopisu, o którym mowa, Działyński prawdopodobnie nie kupił, nie ma bowiem takiego w zbiorach Biblioteki Kórnickiej.

² A. Kołudzki: *Tron ojczysty abo pałac wieczności w krótkim zebraniu monarchów, książąt i królów polskich z różnych aprobowanych autorów...* Poznań 1707.

³ Ovidius Publius Naso: *Metamorphoseon, to jest przeobrażenia...* przekładania Jakuba Zebrowskiego. Kraków 1636. Tego, jak i innych druków, które miał wówczas Grabowski, Działyński nie kupił.

⁴ Ovidius Publius Naso: *Księgi metamorphoseon to jest przemian...* przez Waleriana Otfinowskiego... na polskie przetłumaczone i do druku podane... Kraków 1638.

⁵ Vergilius Publius Maro: *Aeneida, to jest o Eneaszu trojańskim Ksiąg dwanaście*. Przekładania Andrzeja Kochanowskiego. Kraków 1590.

⁶ D. Hilchen: *Gegenwahr der Unschuld und Warheit wieder Jac. Godemanus Luneburgensis, und etzlicher des Rathes zu Riga Rethleinfürer gesprengte Calumnien, Schme unnd Schandlibellen öffentlich angestellt*. Kraków 1605. O autorze pisali: F. K. Gadebusch: *Livländische Bibliothek...* Th. II. Riga 1777 s. 72 - 83; H. Juszyński: *Dykcjonarz poetów polskich*. T. 1. Kraków 1820 s. 136 - 137.

⁷ *Die Gerechte Rettung seines Rechters...* durch dieses Manifest vorgestellt. B. m. dr. 1700.

⁸ *Notificatio von der zu Dantzig revidirten Leib-Rente im Monat Aprilis* 1657. B. m. dr. r.

⁹ *Anmerkungen über das angemassste Manifest des Herrn Vladislai Poniński...* B. m. 1711.

¹⁰ *Catholica Religio in tuto vicinia in tuto Regni Poloniae vindicatis Silesiae ducatus adversus austriacam vim*. B. m. 1741.

¹¹ P. Gilowski: *Wykład katechizmu Kościoła Krześcijańskiego*... Kraków 1579.

¹² D. E. Jabłoński: *Historia consensus sendomiriensis inter evangelicos Regni Poloniae et M. D. Lithuaniae in Synodo Generali Evangelicorum utriusque partis Sendomirie A. MDLXX die 14 aprilis inti*... Berlin 1731.

¹³ S. Günther: *Das Glaubens-Bekenntnis, welches die Stände und Gemeinen so in Pohlen, Preussen und Lithauen zugethan seyn im Friedens-Gespräch so zu Thorn a. 1645 gehalten werden*... Gdańsk 1735. Karta tytułowa także w języku łacińskim: *Confessio fidei*...

¹⁴ N. F. Kautz: *Praecipua ac publica religionis evangelicae in Polonia fata sub Sigismundo Augusto et Henrico Valesio regibus*... Hamburg 1738.

2. Autograf, BK 7439 k. 598 - 599.

Kraków 18 kwietnia 1829 r.

Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Posyłam Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu:

<i>H. consensus sandomiriensis</i> Jabłońskiego ¹ ,	} w jednej oprawie
<i>Praecipua religionis evangelicae in Polonia fata</i> ² ,	
<i>Confesio fidei in colloquio charita etc.</i> — pismo luterskie ³ ,	
Rzadkie wydanie rakowskie <i>Psalterza Dawida</i> Macieja Rybińskiego ⁴ ,	
<i>Kaznodzieja osobny</i> Andrzeja Węsierskiego ⁵ ,	
<i>Wokabularz</i> Seklucyana w drugim wydaniu (pierwsze 1567 u Daubmana) ⁶ ,	
Dwa kalendarzyki polskie z r. 1649 i 1699 ⁷ ,	
Korespondencje dyplomatyczne rządu pruskiego z polskim w sprawie toruńczyków za Augusta II ⁸ .	

Dzieła zaś, o których w przeszłym liście moim Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu wspomniałem, wkrótce nabędę. Wszakże do wydobycia bardzo pięknie zachowanego egzemplarza *Nowego Testamentu* Czachowicza ⁹ potrzebuję pomocy Jaśnie Wielmożnego Hrabiego. Znajduje on się w dobrze utrzymanej bibliotece tutejszych dominikanów. Odebrawszy list od Jaśnie Wielmożnego Hrabiego ofiarowałem zań 8# w złocie, ale wielebni ojcowie mający znaczne dochody, a więc na dukaty nie łakomi, nie przyjęli mojej ofiary. Później chciałem dzieło to tytuło pożyczki wyprowadzić i to się nie udało. Zostaje jeszcze jeden sposób. Niech Jaśnie Wielmożny Hrabia raczy napisać na moje ręce list do ks. przeora Kostkowskiego o wydanie sobie tego dzieła, przy czym niech mu Jaśnie Wielmożny Hrabia da do zrozumienia, że Jaśnie Wielmożny Hrabia grzeczność jego tak sam, jako też przez związki swoje, innym klasztorom polskim jego zgromadzenia nagrodzić możesz. Mniemam, że to celu nie chybi. Egzemplarz, o którym mowa, niezmiernie jest pięknym i już wielu ubiegało się o niego. Mnichy znają go pod tytułem *Nowy Testa-*

ment Rodeckiego i tak go też w katalogu biblioteki swojej mają zaciągniętym.

Za egzemplarz *Postylli* Kraińskiego¹⁰, której czwartej części z około 1000 kart złożonej brakuje w egzemplarzu Jaśnie Wielmożnego Hrabiego, żąda właściciel, ks. ewangelicki Teichman¹¹ 10#. Cena ta zdaje mi się za wysoką, oczekuję zatem w tym względzie wynurzenia woli Jaśnie Wielmożnego Hrabiego. Ten sam ks. Teichman posiada wiele druków dysydenckich polskich, jako to np. *Postyllę* Skulteta¹², kilka agend różnych wydań, *Biblię* Paliura edycji amsterdamskiej¹³, *Nowy Testament* wydany w Wilnie nakładem Zenowicza¹⁴, kilka pism braci Węgierskich¹⁵, ułamek *Postylli* Grzegorza z Żarnowca¹⁶, tegoż inne dzieło, którego atoli w ręku nie miałem, itd. — ale niezmiernie za nie żąda, a większa część tych druków nie najlepiej zachowana.

Dyplom na członka Towarzystwa Przyj[aciół] Nauk Krak[owskiego] odbierze Jaśnie Wielmożny Hrabia zaraz po świętach wielkan[ocnych]¹⁷.

Z Danielskim¹⁸ nie miałem dotąd sposobności mówienia, ale zapewnić mogę Jaśnie Wielmożnego Hrabiego, że prócz dzieł Stachowicza¹⁹ żadna pamiątka narodowa tego rodzaju w Krakowie nie znajduje się.

Spisu broszur moich nie posyłam Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu. Mam ich przeszło sto rozmaitej treści, ledwie ósma część historycznej. Gdy będę miał szczęście złożyć Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu osobiście moje uszanowanie, wybierze sobie Jaśnie Wielmożny Pan dezyderata.

Gdy ks. Teichman wkrótce stąd do Warszawy się przeniesie, upraszam Jaśnie Wielmożnego Hrabiego o uwiadomienie mię wcześniej: czy Jaśnie Wielmożny Hrabia *Postyllę* Krasieńskiego w cenie, jakiej żąda, weźmie?

Polecając mię łaskawym względem Jaśnie Wielmożnego Pana, jestem Jaśnie Wielmożnego Hrabiego z najgłębszym uszanowaniem najniższy sługa

J. Łukaszewicz

¹ Zob. list poprzedni, przypis 12.

² Zob. list poprzedni, przypis 14.

³ Zob. list poprzedni, przypis 13.

⁴ *Psalterz Dawidów*, przekładania ks. Macieja Rybińskiego... Raków 1624.

⁵ A. Węgierski: *Kaznodzieja osobny: to jest sposób odprawowania nabożeństwa osobnego*... Ukazały się dwa wydania: w Baranowie 1642 i Gdańsku 1646. Oprócz części I — „Kaznodzieja osobny” zawiera jeszcze część II — „Kaznodzieja domowy” i część III — „Kaznodzieja zborowy”. Zob. *Estreicher* XXXII s. 288.

⁶ *Wokabularz rozmaitych sentencyj*. Królewiec, J. Osterberger, 1580. Nie jest to dzieło Jana Seklucjana, pierwszy raz ukazało się w Krakowie w oficynie H. Wietora 1539 r., było przedrukowywane kilkakrotnie w ciągu XVI w. Wydanie królewieckie z 1580 r. posiada przedmowę J. Daubmana z wydania 1566 r. (*Estreicher* XXXIII s. 234 - 237), prawdopodobnie na tej podstawie J. Łukaszewicz przypuszczał, że było to pierwsze wydanie *Wokabularza*.

⁷ W Bibliotece Kórnickiej są dwa kalendarze z 1649 r. formatu 16° wydane w Krakowie: jeden Andrzeja Boemiusza Czechowicza, z notatkami rękopiśmiennymi seniora Jednoty z okolic Leszna, sygn. Cz. 1159; drugi Jana Neapolitana, sygn. Cz. 1160. (Zob. K. Kłodzińska: *Katalog kalendarzy od XVI-XVII w. w zbiorach Biblioteki Kórnickiej*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” Z. 8: 1963 s. 206). Z 1699 r. tego samego formatu jest *Kalendarz święt rocznych...* przez Wojciecha Wolskiego..., wydany w Krakowie, sygn. Cz. 1166 (Kłodzińska, *op. cit.* s. 250 - 251).

⁸ Chodzi prawdopodobnie o *Abdruck der Schreiben welche Se. Königl. Maj. in Preussen... an Ihro Königl. Majest. in Pohlen... wegen der Thornischen Sache haben abgehenlassen*. B. m. 1724.

⁹ *Nowy Testament*. Kraków, druk A. Rodecki 1577, w przekładzie Marcina Czechowica; następne wydanie — Raków 1594. Z tekstu tego listu wynika, że był przedtem jeszcze jeden list Łukaszewicza do Działyńskiego, nie zachowany do naszych czasów, w którym ten donosił m. in. o *Nowym Testamencie* Czechowica. Ostatecznie nie udało się Działyńskiemu pozyskać tego druku.

¹⁰ K. Kraiński: *Postylla Kościoła powszechnego apostolskiego...* Łaszczów 1611 - 1617.

¹¹ Fryderyk Jakub Ludwik Teichmann był w l. 1816-1828 pastorem gminy ewangelickiej w Krakowie, później superintendentem warszawskim. Transakcja z nim zapewne nie doszła do skutku, bowiem druków tych później T. Działyński w większości nie posiadał.

¹² A. Scultetus: *Postilla kościelna...* Toruń 1657.

¹³ *Biblia Święta*. Amsterdam 1660. Przekład ten, który w pierwszym wydaniu ukazał się w Gdańsku 1632 r., nazywany był *Biblią* Pawła Paliura, mimo iż ten miał niewielki udział w tej pracy. Zob. *Estreicher* XIII s. 18 - 19.

¹⁴ *Nowy Testament albo Księgi Przymierza nowego*. Wilno 1593.

¹⁵ Bracia Węgierscy z Ostroroga, duchowni kalwińscy: Andrzej (1600 lub 1606 - 1649), kaznodzieja, historyk i wierszopis; Jan (1591 - 1636), kaznodzieja; Maciej (1581 - 1638), pastor; Tomasz (1587 - 1653) i Wojciech.

¹⁶ Grzegorz z Żarnowca: *Postylla albo wykłady ewangeliej niedzielnych i na święta...* Cz. I - IV. Kraków 1580 - 1583.

¹⁷ Wkrótce otrzymał T. Działyński pismo Towarzystwa Naukowego Krakowskiego zawiadamiające o przyjęciu go na członka, datowane 20 IV 1829, podpisane przez Sebastiana Girtlera, prezesa, i Pawła Czaykowskiego, sekretarza, oraz dyplom z tej samej daty i przez tychże podpisany — przechowywane w Bibliotece Kórnickiej, BK 7293.

¹⁸ Jan Nepomucen Danielski (1783 - 1844), malarz krakowski.

¹⁹ Michał Stachowicz (1768 - 1825), malarz i grafik, przedstawiał współczesne wydarzenia historyczne, malował obrazy religijne i rodzajowe oraz portrety.

3. Do Kajetana Wincentego Kielisińskiego
Autograf, BK 1584 k. 101 - 102, adres k. 102v.

Poznań 1 czerwca 1845 r.

Szanowny Panie!

Żądane 12 talarów na rachunek p. Wiszniewskiego¹ złożyłem na ręce p. Königa², równie jak i egzemplarz Pliniusza *Historii naturalnej*³.

Prawda, że Szanowny Pan dawno w Poznaniu nie był i już tęsknimy

za nim; przyjemnie by bowiem było dla nas pogawędzić z Panem o tym i o owym. Ale Pan Dobr[odziej] zatopionym podobno jesteś w budowie pałacu i ogrodzie, do którego, jak nam powiadano, p. Działyński kilka-set gatunków krzewów roślin i drzew amerykańskich sprowadził⁴. U nas wszystko po dawnemu, w świecie naszym literackim wielka cisza. W Warszawie nieco więcej ruchu: tam drukuje się kodeks dyplomatyczny Polski⁵, historia literatury polskiej Wójcickiego⁶, pamiętniki rozmaite dotyczące się Polski i Moskwy, które Muchanów, teraz naczelnik wydziału oświecenia w Królestwie Polskim, wydaje⁷. Przeddziecki⁸ jedzie do Rzymu w zamiarze przejrzenia Archiwum Watykańskiego, Maciejowski⁹ do Dzikowa i Sieniawy dla zbierania materiałów do swojej historii literatury polskiej, Klimuntowski czy też Klimuntowicz (bo nazwiska jego nie pamiętam), były podpułkownik inżynierii w wojsku polskim, pisze historię wojskowości polskiej¹⁰ itd., itd. Otóż i wszystko, co wiem o ruchu biednej naszej literatury dzisiaj.

Mam też do Wielmożnego Pana Dobr[odzieja] pokorną i usilną prośbę. Pragnąłbym wiedzieć, jakie dzieła Panowie macie w bibliotece swojej o dawnych szkołach polskich. Upraszam przeto Szanownego Pana bardzo, abyś mi raczył spisać na karteczce tytuły takowych dzieł w Kórniku znajdujących się, jako to programmatów szkolnych, praw szkolnych, opisów szkół bądź duchownych, zakonnych, bądź też świeckich i protestanckich, książek szkolnych, np. geografii, historii powszechnej, gramatyk greckich, łacińskich, języków nowożytnych itd. Klasyków łacińskich i greckich wydań polskich nie potrzebuję, ale za to pragnąłbym mieć spis uchwał Komisji Edukacyjnej, które Panowie zapewne macie w znacznej liczbie¹¹.

Mam nadzieję, że Pan Dobrodziej przychylić się do mej prośby raczysz i jestem z szacunkiem i uwielbieniem Szanownego Pana,

uniżony sługa
J. Łukaszewicz

¹ Michał Wiszniewski (1794 - 1865), historyk literatury, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, sprzedawał T. Działyńskiemu wiele cennych rękopisów i druków.

² Ludwik König (1810 - 1890), współpracownik Tytusa Działyńskiego głównie później przy pracach wydawniczych, przyjaciel K. W. Kielisińskiego.

³ Prawdopodobnie chodzi o inkunabul — Plinius Caius Secundus: *Historia naturalis*. Wenecja 1487.

⁴ Był to okres intensywnych prac nad przebudową zamku i nad powiększaniem parku przyzamkowego w Kórniku. Przy tych ostatnich pracach Kielisiński bardzo chętnie i aktywnie uczestniczył.

⁵ *Codex diplomaticus Poloniae*... wydał Leon Rzyszczewski i Antoni Muczkowski, t. I ukazał się w r. 1847 w Warszawie.

⁶ Kazimierz Władysław Wójcicki (1807 - 1879), zbieracz i wydawca materiałów historycznych i literackich, autor *Historii literatury polskiej w zarysach*. Warszawa 1845 - 1846.

⁷ Paweł Muchanów (1798 - 1871), wydawca źródeł do dziejów stosunków polsko-rosyjskich.

⁸ Aleksander Przeddziecki (1814 - 1871), historyk i wydawca. Efektem tej podróży była m. in. książka: *Wiadomość bibliograficzna o rękopismach zawierających w sobie rzeczy polskie, przejranych po niektórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w latach 1846 - 1849*. Warszawa 1850.

⁹ Wacław Aleksander Maciejowski (1793 - 1883), historyk i historyk literatury, w owym czasie zbierał materiały m. in. w bibliotekach Tarnowskich w Dzikowie, Czartoryskich w Sieniawie i Kórnickiej do dzieła: *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*... Warszawa 1851 - 1852.

¹⁰ Nie ukazało się żadne dzieło z zakresu historii wojskowości autora o takim nazwisku.

¹¹ J. Łukaszewicz zbierał wówczas materiały do dzieła: *Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim*, którego cztery tomy ukazały się nakładem J. K. Zupańskiego w Poznaniu w latach 1849 - 1850.

4. Autograf, BK 7439 k. 600 - 601, adres k. 601v.

Targoszyce 2 marca 1854 r.

Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Powróciwszy do domu wyszukałem i posyłam Jaśnie Wielmożnemu Hrabieму *Turcikę* Orzechowskiego¹, której Pan Hrabia nie ma. Załączam do niej ułamek kalendarza polskiego z r. 1528², ułamek druku nieznanej nikomu oficyny w Perszajach³ i *Aquila polonica* Tretera⁴. Za *Turcikę* i *Akwilę* niech mi Jaśnie Wielmożny Hrabia nadesłać raczy kilka dziełek z duplikatów swoich.

Z rzadszych dziełek, których w bibliotece JWHrabiego może nie ma, posiadam następujące:

1. Janickiego *Epitalamium Sigismundo Augusto scriptum*. Cracoviae 1543, 4 to 5.

2. Stanisława Aichlera *Epitalamium Isabellae, filiae Sigismundi etc.* Cracoviae 1539, 4 to 6

3. *Carmina de cede scismaticorum*, 4to, druk z r. 1515⁷

4. *Na weselie krolewny Izabelle*. Druk polski wietorowski z r. 1539, 4 to 8

5. Walentego Ekiusza *Epistola ad Joannem Benedictum doctorem S. R.*, 4 to 9

6. J. Dantyszka *Soteria*¹⁰

7. Jana Korwina *Epitalamium in nuptias S. Sigismundi I.* Cracoviae 1518, 4 to 11

8. *Funebre carmen Ser. Elisabeth Sigismundi Augusti uxor. etc.*¹²

9. Jerzego Sabina *De nuptiis Sigismundi Augusti*. Cracoviae 1543. 4 to 13

10. Piotra Royzjusza *De Apparatu nuptiarum Sigismundi Aug. carmen*. 1543¹⁴

11. Piotra Royzjusza *Carmen funebre in obitu Gamrati*. 4^{to 15}
21. Wolfganga Drossiusa *Epitaphia R. Petri Tomicii*. Cracoviae 1536,
4^{to 16}
13. Jodoka Decyusza *Descriptio Diarii S. Bonae*. Cracoviae 1518, 4^{to 17}
14. Ludwika Ressio *Oratio ad Bonam Sfortiam*. 4^{to 18}
15. Macieja Frankoniusza *Oratio in nuptias Sigismundi*. Cracoviae
1543, 4^{to 19}
16. Łazarza Bonamica *Ad Sigismundum Augustum epistola*. Craco-
viae 1533, 4^{to 20}
17. *Epistola Sigismundi I ad Leonem X*. 1514, 4^{to 21}
18. Antoniego Wrancyusza *Gratulatio in nuptiis Sigismundi Augusti*.
Cracoviae 1543²²
19. Macieja Frankoniusza *Declamatio funebris in obitum Joannis*
*epis. posn.*²³
20. Jana Dantyszka *Victoria S. Poloniae regis*. Lovanii 1531²⁴
21. Ryszarda Bartholini *De conevntu Augustensi*. 1518²⁵.

Oprócz tego posiadam kilkadziesiąt dziełek z późniejszych nieco cza-
sów, to jest z schyłku XVI i początków XVII wieku, z których może
wielu biblioteka JW. Hrabiego nie ma. Przy wolniejszym od zatrudnień
moich czasie nadeszłę J.W. Hrabie mu ich spis.

Jeżeli Jaśnie Wielmożny Hrabia życzy sobie nabyć które z wyszcze-
gólnionych wyżej dziełek, chętnie je ustąpię sposobem zamiany na du-
blety, tak jednak, że za każdy mój unikat dostanę trzy duplikaty Pana
Hrabiego.

Polecając się względem Jaśnie Wielmożnego Hrabiego jestem Jaśnie
Wielmożnego Hrabiego z najgłębszym uszanowaniem

najniższy sługa i wielbiciel
J. Łukaszewicz

¹ S. Orzechowski: *Turcica prima*. Kraków 1543; *Turcica secunda*. Kraków
1544. Egzemplarze, które obecnie posiada Biblioteka Kórnicka, zostały zakupione
w XX w. Z nabytków XIX-wiecznych pochodzi: *Turcicae duae*, wyd. w Rzymie-
1594 i przekład polski: *Oksza na Turka*. Kraków 1590.

² Może jest to zachowany w zbiorach Biblioteki Kórnickiej fragment kalen-
darza: *Iudicium astrologicum ad a. 1528*, wyd. w Krakowie u F. Unglera (sygn.
Cim. O. 310, zob. Kłodzińska, op. cit. s. 194).

³ Pereszaje (Piereszaje), miasteczko w dawnym powiecie mińskim, własność
biskupów wileńskich. Jedynym znanym drukiem, na którym umieszczono nazwę
tej miejscowości jako miejsce tłoczenia (może fikcyjne), jest kazanie Kazimierza
Gotfryda Obryńskiego: *Jasna doskonałości pochodnia. Przy habicie zakonnym,
jakoby w cieniu, na kształt słupa Lud Boży wyprowadzającego, w noc jasnego,
a w dzień obłocznego i pochmurnego przy poświęceniu panien zakonnych, nie-
świeckiego i mińskiego klasztoru reguły świętego Benedykta, wystawiona 1645*. Zob.
Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 5. Wrocław—Kraków 1959. W
Bibliotece Kórnickiej znajduje się karta tytułowa dzieła Obryńskiego, która jest
niewątpliwie owym „ułamkiem druku” przesłanym przez J. Łukaszewicza.

- 4 T. Treter: *Reges Poloniae. Ad Sigismundum Tertium Poloniae regem invictiss. Aquila Polonica*... Rzym 1588.
- 5 K. Janicki: *Epithalamium regi Poloniae Sigismundo Augusto*. Kraków 1543. Tytus Działyński nie nabył tego i następnych oferowanych w tym liście przez J. Łukaszewicza dzieł.
- 6 G. S. Aichler: *Epithalamium Isabelle, florentissimae filiae... regis Poloniae Sigismundii*... Kraków 1539.
- 7 *Carmina de caede schismaticorum per Sigismundum regem Poloniae*. Rzym 1515.
- 8 S. Klerik: *Na weselie królowy Izabelle*. Kraków 1539.
- 9 V. Eckius: *Ad reverendum patrem eximium virum, sacrae regiae maiestatis doctorem, domium Joannem Benedictum*... *Epistola*... B. m. r., ok. 1530.
- 10 J. Dantyszek: *Ad ... Sigismundum de Erberstain ... soteria*. Kraków 1518.
- 11 Pomyłka imienia autora, powinno być Laurentius Corvinus: *Sum reginae avium sydera, tuta trisulco Fulmine* [...], et Arctoi, fida ministra Iovis. *Epithalamium. In nuptiis sacrae regiae Maiestatis Poloniae*... Kraków 1518.
- 12 J. Przyłuski: *Funebre carmen serenissimae Principi... Elisabeth... Sigismundi Augusti ... regis Poloniae ... coniugi longe charissimae*... Kraków 1545.
- 13 G. Sabinus: *De nuptiis incliti regis Poloniae Sigismundi Augusti et Elisabethae ... carmen*. Kraków 1543.
- 14 P. Roysius Maureus: *De apparatu nuptiarum ... Sigismundi Secundi Augusti Poloniae regis ... atque reginae Elisabethae ... carmen*. Kraków 1543.
- 15 Tenże: *Carmen funebre ... in obitu Petri Gamrati primae Sarmaticae sedis episcopi*. Kraków 1545.
- 16 W. Droschius: *Epitaphia ... Petri Thomitij episcopi Cracoviensis*... Kraków 1536.
- 17 L. J. Decius: *Diarii et earum quae memoratu digna in splendissimis potentiss. Sigismundi Poloniae regis et Bona ... nuptiis gesta. Descriptio*. Kraków 1518.
- 18 L. Restio: *Oratio ad Bonam Sfortiam ducem Bari et Poloniae reginam*... Wiedeń 1518.
- 19 M. Franconius: *Oratio in splendidissimas nuptias... Sigismundi Augusti regis Poloniae et ... Elisabethae*. Kraków 1543.
- 20 L. Bonamico (Buonamici): *Ad ... Sigismundum Augustum iuniorem... Epistola*. Kraków 1533.
- 21 *Epistola Sigismundi I. ad Leonem X. de victoria contra schismaticos Moscovios*. B. m. 1514.
- 22 A. Wrantius: *Gratulatio ... in nuptiis ... Sigismundi Augusti regis Poloniae nomine ... Isabellae Hungariae reginae habita*... Kraków 1543.
- 23 M. Franconius: *Declamatio funebris in obitum ... ducis Joannis episcopi Posnaniensis*... Kraków 1538.
- 24 J. Dantyszek: *Victoria ... Poloniae regis contra Vayevodam Muldaviae, Turcae tributarium et subditum*... Lovanium 1531.
- 25 R. Bartholini: *De conventu Augustensi concinna descriptio rebus etiam externarum gentium quae interim geste sunt, cum elegantia intersertis*. Augsburg 1518.

5. Do Ludwika Jagielskiego

Autograf, BK 7439 k. 605 - 606, adres k. 606v.

Targoszyce 28 marca 1856 r.

Wielmożny Mości Dobrodzieju!

Racz Pan Dobr[odziej] złożyć odemnie Panu Hr. Działyńskiemu najczulsze podziękowanie za tak piękny dar, jaki mi łaskawie przesłał; ale przy tym proszę go Pan o udzielenie mi tomu pierwszego, którego nie posiadam¹. Co się zaś tyczy źródeł do biografii Jana Zamoyskiego², to Pan Hrabia Działyński, najbieglejszy z żyjących dziś bibliografów polskich, zna lepiej ode mnie. Bardzo więc mało przydać mogę do spisu jego źródeł do biografii Zamoyskiego. W spisie tym nie spostrzegam następujących dzieł:

1. *Moscovia Possevina*, w której jest kilka listów od Zamoyskiego i do Zamoyskiego³

2. *Epistolarum Turcicarum libri quinque*. Francoforti 1598, przez Mikołaja Reusnera⁴. Tu są podobnie listy do Zamoyskiego.

3. *De Polonica electione in comitibus Varsaviensibus anni 1587 usque ad coronationem Sigismundi III. et captum Maximilianum etc.*⁵

4. *Millera Pamiętniki do panowania Stefana Batorego*⁶.

5. Opis bitwy byczyńskiej w „Mrówce Poznańskiej”⁷.

6. Listy Zamoyskiego do Radziwiłłów znajdujące się w Bibliotece Raczyńskich, w zbiorze listów do Radziwiłłów.

7. *Joannis Sarii Zamoyscii Oratio habita Patavii in funere Gabrielis Faloppii*, Patavii 1562⁸.

Oto wszystko, co sobie na prędce przypomnieć mogę, a coście Pano wie w spisie źródeł do biografii Zamoyskiego opuścili.

Jestem WMPana Dobrodzieja z prawdziwym szacunkiem

najniższy sługa

J. Łukaszewicz

¹ Prawdopodobnie było to wyd. *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*. T. 2. Poznań 1855.

² T. Działyński przygotowywał wydanie *Collectanea vitam resque gestas Joannis Zamoyscii illustrantia...*, które ukazało się już po jego śmierci, w 1861 r.

³ A. Possevino: *Moscovia*. Wilno 1856.

⁴ M. Reussner: *Epistolarum Turcicarum variorum authorum libri XIV*. Frankfurt 1598/1600.

⁵ *De Polonica electione in comitiis Varsaviensibus anni 1587 et quae secuta sunt usque ad coronationem Sigismundi et captum Maximilianum. De forma regni et regibus Poloniae*. [Niemcy] 1588.

⁶ W. Müller: *Pamiętniki Milerowe do panowania Stefana Batorego...*, na język ojczysty przełożył J. J. Lipiński. Poznań 1840.

⁷ O bitwie byczyńskiej. „Mrówka Poznańska” t. 2: 1821 s. 169 - 183, 230 - 239.

⁸ J. Zamoyski: *Oratio habita Patavii in funere Gabrielis Faloppii 12 Octob. 1562 a. Padwa 1562*.

6. Autograf, BK 7439 k. 602.

Targoszyce 9 grudnia 1858 r.

Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Nie mam dosyć wyrazów, aby Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu wynurzyć wdzięczność moją za łaskawą pamięć o mnie w podarowaniu mi tomu VII *Tomicianów*, którego jeszcze nie posiadałem, a wydaniem których Jaśnie Wielmożny Hrabia wystawił sobie w ojczyźnie i literaturze naszej pomnik aere perennius. Pragnąłbym z całego serca ofiarować nawzajem Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu jakiego kruka białego, który by się w zbioru moim znalazł, ale biblioteka Jaśnie Wielmożnego Hrabiego tak jest w dzieła ojczyste bogatą, że się obawiam, aby to, co ja w zbioru moim uważam za rzadkość, nie było już w kilku egzemplarzach w bibliotece Jaśnie Wielmożnego Hrabiego.

Uchwały synodu piotrkowskiego z roku 1542 są ogłoszone drukiem w Krakowie 1544 roku u Macieja Szarfenberga¹, ale ich nie posiadam i nie przypominam sobie, abym je kiedy posiadał, należą one bowiem do najrzadszych druków naszych. Przedrukowane są w zbioru synodów Karnkowskiego i Węzyka², w którym je Jaśnie Wielmożny Hrabia znajdzie na stronach 9, 57, 62, 70, 89, 102, 110, 118, 250, 260, 267 itd.

Gdy będę miał kiedy szczęście złożyć Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu w Poznaniu uszanowanie moje, nie omieszkam przywieść z sobą kilka z rzadkich druków moich polskich i złożyć je, jeśli ich Biblioteka Kórnicka nie posiada, Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu w dowód najgłębszego uszanowania, z którym jestem Jaśnie Wielmożnego Hrabiego

najniższy sługa
J. Łukaszewicz

¹ *Decreta et constitutiones synodales*. Kraków 1544.

² *Constitutiones synodorum metropolitanae ecclesiae Gnesnensis*. Kraków 1630. Jest to zbiór synodów Jana Węzyka będący przeróbką zbioru Stanisława Karnkowskiego z 1579 r.

7. Autograf, BK 7439 k. 603.

Targoszyce 26 sierpnia 1860 r.

Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Nie mam dosyć wyrazów na podziękowanie Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu za tak piękny dar, jaki w tej chwili od Jaśnie Wielmożnego Hrabiego odebrałem¹. Za dzieła, którymi Jaśnie Wielmożny Hrabio biedną literaturę naszą zbogacasz, za cnoty publiczne i prywatne, nie tylko nie

cały [podkr. J. Ł.] umrzesz w pamięci najodleglejszych pokoleń, ale w sercach ich wystawiłeś sobie pomnik trwalszy od spiżu. Co do mnie żałuję bardzo, że nie mogę wywzajemnić się za odebrane dary jakim krukiem białym. Posiadam ja wprawdzie w zbiorku moim kilka (zdaniem moim) kruków białych, ale zapewne w bogatej Bibliotece Kórnickiej są one pospolite kruki czarne. *Artes Dobromilienses*² nie tylko nie posiadam, ale ich nawet nigdy nie widziałem. Gdybym je posiadał, byłyby one na usługi Jaśnie Wielmożnego Hrabiego, którego łaskawym względem polecając się jestem Jaśnie Wielmożnego Hrabiego z najgłębszym uszanowaniem

najniższy sługa i wielbiciel
J. Łukaszewicz

¹ Prawdopodobnie był to t. VIII *Acta Tomicianae* wyd. wówczas w Poznaniu.

² J. L. Herbut: *Artes Dobromiliensis. Nauka dobromilska*. Dobromil 1613.

JÓZEF ŁUKASZEWICZ'S LETTERS TO TYTUS DZIAŁYŃSKI

Summary

Józef Łukaszewicz — Edward Raczyński's librarian and his collaborator at publishing work, a known historian — maintained contacts with Tytus Działyński through many years. He was probably acquainted with Działyński rather early. After taking his university degree, in the autumn of 1828 Łukaszewicz received instructions from Raczyński to make a journey to Cracow via Leszno and Wrocław in order to search for library acquisitions. At the same time he received instructions from Działyński to look over the manuscripts offered for sale in Cracow and to search out some rare Polish publications for Działyński, mainly those by dissenters.

Book offers and the sale of early publications (very rare 16th-century Polonica prevailed among them) — these are the main themes of the seven published here letters written by Łukaszewicz to Działyński (though two of these letters are addressed to K. W. Kielisiński and L. Jagielski, collaborators of the Kórnik Library's proprietor, their subject matter is closely connected with Działyński); moreover, the letters include a query concerning the material for a history of schools in old Poland by Łukaszewicz, his bibliographical information for some Kórnik publications and his high opinion of them.

The preserved letters don't reflect all the contacts between Łukaszewicz and Działyński; both of them had probably not one occasion to see each other personally. Nevertheless, this is an important contribution to a representation of the activities of the two prominent inhabitants of Great-Poland, both the men of merits for 19th-century Polish historiography.

